

Yeni Kadın

Freud'a göre, kadının okumayla hiçbir şey elde edemeyeceği, bu yolla kadının kaderinde bir iyileşme olmayacağı doğrudur. Dahası, kadınlar cinselliğin yüceltilmesinde erkekler kadar başarılı olamazlar.

Viyana Psikoanaliz Derneği tutanakları, 1907¹

Annem 14'ünde okulu bıraktı. Vakit geçirmeden bir çiftlikte çalışması gerekiyordu ... Daha sonra hizmetçi olarak Hamburg'a gitti. Fakat erkek kardeşinin biraz okumasına olanak tanındı, o da çilingir oldu. İşini kaybettiğinde bile bir boyacının yanında yeniden çıraklığa başlamasına izin verdiler.

Grete Appen'in annesi üzerine yazdıklarından, doğumu 1888²

Kadının öz saygısını yeniden kazanması, feminist hareketin özüdür. Bu hareketin siyasi zaferleri arasında hiçbiri –kadınlara, cinslerini küçümsememeyi öğreten– bu [davadan] daha değerli olamaz.

Katherine Anthony, 1915³

I

İnsan soyunun yarısını oluşturan kesiminin ele aldığımız dönemdeki tarihini, kapitalizmin 'gelişmiş' ve gelişmekte olduğu ülkelerde bile görece küçük bir grup olan batılı orta sınıfların tarihi bağlamında ele almak ilk bakışta anlamsız görünebilir. Ne var ki, tarihçiler dikkatlerini kadınların durumunda ortaya çıkan değişimlere ve dönüşümlere yoğunlaştırdıkları ölçüde, bu meşru bir tutumdur; çünkü, bu değişimin ve dönüşümün en çarpıcı yanı olan 'kadınların kurtuluşu/özgürleşmesi', bu dönemde henüz toplumun orta ve –bir başka biçimde– istatistik açısından daha önemsiz olan üst tabakalarının öncülüğünde gerçekleşti ve neredeyse tamamen bu kesimlerle sınırlı kaldı. Bu dönem, önceleri tamamen erkeklerle sınırlı olan alanlarda etkin ve gerçekten seçkin, küçük olmakla birlikte daha önce görülmedik sayıda kadın (Rosa Luxemburg, Madam Curie, Beatrice Webb gibi simalar) yaratmış olsa da, özgürleşmenin boyutları oldukça mütevazıydı. Yine de, sadece bir avuç öncü değil, 1880'lerden itibaren erkek gözlemcilerin hakkında düşünmeye ve tartışmaya başladıkları ve 'ilerici' yazarların kahramanları (Henrik Ibsen'in Nora'sı ve Rebecca West'i, Bernard Shaw'un kadın kahramanları ya da başka anti-kadın kahramanlar)

olan –burjuva muhitlerinde– yeni bir tür, ‘yeni kadın’ı yaratacak kadar da büyüktü.

Asya’da, Afrika’da, Latin Amerika’da, Güney ve Doğu Avrupa’nın köylü toplumlarında, daha doğrusu tarım toplumlarında yaşayan dünya kadınlarının büyük çoğunluğunun durumunda henüz bir değişiklik söz konusu değildi. Elbette bir hayati konu dışında, çalışan sınıfların kadınlarının da durumunda hemen hiçbir değişme olmadı. 1875’ten itibaren ‘gelişmiş’ dünyada kadınlar, dikkat çekecek ölçüde daha az çocuk sahibi olmaya başladılar.

Kısacası, dünyanın bu kısmında, bir tür eski örüntüden –çok kaba bir ifadeyle, yüksek ölüm oranıyla dengelenen yüksek doğum oranı–, düşük ölüm oranıyla telafi edilen düşük doğum oranı biçiminde bildik modern örüntüye doğru gözle görülür bir ‘demografik geçiş’ yaşanmaktaydı. Bu geçişin kesin olarak nasıl ve neden ortaya çıktığı, nüfus tarihçilerinin önündeki başlıca bilmecelerden biridir. Tarihsel olarak konuşursak, ‘gelişmiş’ ülkelerde doğurganlıktaki keskin düşüş oldukça yeni bir olgudur. Geçerken belirtelim, dünyanın büyük bir kısmında doğurganlıkta ve ölümden birlikte bir düşüşün yaşanmaması, iki dünya savaşından sonra dünya nüfusunda görülen olağanüstü patlamayı açıklamaktadır; çünkü, ölüm oranı, kısmen yaşam standardındaki iyileşmeler, kısmen tıpta yaşanan devrim nedeniyle çarpıcı biçimde azalırken, Üçüncü Dünya’nın büyük bölümünde doğum oranı yüksekliğini korumakta ya da bir kuşaklık bir gecikmeden sonra olsa olsa azalmaya başlamaktadır.

Batıda doğum ve ölüm oranlarındaki gerileme birbiriyle daha uyumludur. Her ikisi de kadınların yaşamlarını ve duygularını çok bariz biçimde etkilemiştir; çünkü, ölüm oranını etkileyen en belirgin gelişme, 1914’ten önceki son on yıllarda yine açık bir hal alan bir yaşın altındaki bebeklerin ölüm oranındaki hızlı düşüştü. Örneğin Danimarka’da bebek ölüm oranı 1870’lerde 1000’de yaklaşık 140 iken, 1914’ten önceki son beş yılda bu rakam 96’ydı; Hollanda’da aynı rakamlar yaklaşık 200 ile 100’ün biraz üzerinde bulunmaktaydı (Karşılaştırın: Rusya’da bebek ölüm oranı 1870’lerde yaklaşık binde 260 iken, 1900 başlarında binde 250 civarında kaldı). Buna karşın, daha az sayıda çocuk sahibi olmanın, kadınların yaşamında, daha çok çocuğun hayatta kalmasından daha önemli bir değişiklik olduğunu varsaymak mantıklıdır.

Daha düşük bir doğum oranı, ya kadınların geç evlenmesiyle, ya (evlilik dışı ilişkilerde artış olmadığını varsayarsak) evlenmeyenlerin sayısının artmasıyla ya da ondokuzuncu yüzyılda ağırlıklı olarak cinsel ilişkiden uzak durma veya *coitus interruptus* anlamına gelen bir tür doğum kontrol

yöntemiyle sağlanabilir (Avrupa söz konusu olduğunda kitlesel düzeyde bebek öldürme koşulunu hesaba katmayabiliriz). Aslında, yüzyıllardır geçerli olan daha çok Batı Avrupa'ya özgü evlilik örüntüsünde, bütün bu yöntemler, fakat özellikle ilk ikisi kullanılmıştır. Çünkü, kızların genç yaşta evlendiği ve hiçbir kızın bekar kalmadığı batılı olmayan ülkelerdeki yaygın evlilik modelinin tersine, endüstri öncesi dönemde batılı kadın, geç –bazen yirmili yaşların sonlarında– evlenme eğilimindeydi ve bekar erkeklerle kadınların oranı yüksekti. Dolayısıyla, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda hızlı nüfus artışının yaşandığı dönemlerde bile, batının 'gelişmiş' ya da gelişmekte olan Avrupalı ülkelerinde doğum oranı, yirminci yüzyılın Üçüncü Dünyası'ndan daha düşüktü ve nüfusun büyüme oranı, geçmişteki ölçütlere göre ne kadar şaşırtıcı olsa da, daha mütevazıydı. Buna karşın, daha yüksek oranda kadının daha genç yaşta evlenmesi gibi evrensel olmamakla birlikte genel bir eğilimin varlığına rağmen, doğum oranı düştü; demek ki, bilinçli bir doğum kontrolü yayılmış olsa gerekti. Bazı ülkelerde diğerlerine göre daha serbestçe konuşulan duygusal açıdan hassas olan bu konuyla ilgili ateşli tartışmalar, yığınla çiftin aile efradını sınırlama konusundaki toplu ve (yatak odaları dışında) sessiz kararları kadar önemli değildir.

Geçmişte bu tür kararlar, (Avrupalıların çoğunun kırsal kesimde yaşadığı düşünülürse) toprağın bir kuşaktan diğerine geçmesini garanti altına almak anlamına gelen, aile kaynaklarını koruma ve genişletme stratejisinin bir parçasıydı. Çocuk sayısının sınırlı tutulmasında ondokuzuncu yüzyılın en ilginç iki örneğini teşkil eden devrim sonrası Fransı ve kıtlık sonrası İrlandası'nda, başta köylülerin ve çiftçilerin, miras üzerinde hak iddia etmeleri olası varislerin sayısını azaltarak aile mülkünün parçalanmasını önleme kararlarının etkisi oldu (Fransa örneğinde, çocuk sayısını azaltmak; çok daha dindar olan İrlanda'da ise, ortalama evlenme yaşını Avrupa'daki gelmiş geçmiş en yüksek düzeye çıkartarak miras üzerinde hak iddiasında bulunacak çocuklar doğurabilecek konumdaki kadınların ve erkeklerin sayısını azaltarak; tercihen dini nedenle evlenme gibi daha itibarlı bir biçim altında bekar erkeklerin ve kadınların sayısını artırarak ve tabii fazla çocukları göçmen olarak uzak diyarlara *en masse* ihraç ederek). Böylelikle, nüfusun arttığı bir yüzyılda, nüfusu neredeyse hiç değişmeyen bir ülke (Fransa) ve fiiliyatta nüfusu azalan bir başka ülke (İrlanda) olmak üzere iki nadir örnek ortaya çıktı.

Ailenin büyüklüğünü denetim altına almanın bu yeni biçimlerinin aynı güdülerden kaynaklanmadığı hemen hemen kesindir. Kentlerde bu yöntemleri uyaran şey, hem bir sürü küçük çocuğun masrafını, hem de

şimdi ulaşılabilir hale gelen çok çeşitli tüketici mal ve hizmetleri karşılamaya gücü yetmeyen sayıları giderek artan alt orta sınıflar arasında daha yüksek yaşam standardına duyulan istekti; çünkü, ondokuzuncu yüzyılda muhtaç yaşlılar dışında, düşük gelirli ve bir ev dolusu küçük çocuklu bir çiftten daha yoksul kimse yoktu. Fakat bunun, ekonomik olarak bağımlı oldukları uzun dönem boyunca eğitim gördüklerinden ya da okula gittiklerinden, çocukları ana babaları için o dönemde giderek bir yük haline getiren değişikliklerden kaynaklanmış olması da olasıydı. Çocukların çalıştırılmasıyla ilgili yasaklar ve çalışmanın kentli bir nitelik kazanması, çocukların ana babaları için taşıdıkları –örneğin yararlı olabilecekleri çiftliklerde– mütevazı ekonomik değeri de azalttı veya tümünden ortadan kaldırdı.

Aynı zamanda doğum kontrolü, hem çocuklar için hem de insanların yaşamdan beklentileri açısından önemli kültürel değişimleri ifade etmekteydi. Eğer çocuklar, ana babalarından daha iyi bir konuma geleceklerse –bu, endüstri öncesi dönemde çoğu insan için ne mümkün ne de istenir bir şeydi–, o zaman onlara yaşamda daha iyi fırsatlar tanınmalıydı; dolayısıyla, her birine daha fazla zaman, ilgi ve kaynak ayırmak, daha küçük ailelerin yapabileceği bir şeydi. Değişen ve ilerleyen dünya, bir yönüyle kuşaktan kuşağa toplumsal ve mesleki açıdan bir iyileşme şansı yarattığı gibi, insanlara ana babalarını tekrarlamamaları gerektiğini de öğretebilirdi. Ahlak hocaları, bir veya iki çocuklu Fransız ailelere bakarak kafalarını sallıyorlardı; fakat, yatak sohbetlerinde bunun eşlere yeni olanaklar sunduğuna hiç kuşku yoktur.*

Demek ki, doğum kontrolünün ortaya çıkması, batılı emekçi kadınların dünyasına yeni yapıların, değerlerin ve beklentilerin kesin olarak girdiği anlamına gelmektedir. Ne var ki, çoğu bundan ancak marjinal düzeyde etkilendi. Gerçekten de, teamülen (aile içindeki ev işleri dışında) bir işi ya da ‘uğraş’ olduğunu belirtenleri kapsayacak şekilde tanımlanan ‘ekonomi’nin dışındaydılar büyük ölçüde. Örneğin 1890’larda Avrupa’nın ‘gelişmiş’ ülkelerinde ve ABD’de bütün erkeklerin yaklaşık üçte ikisi ‘işli’ olarak sınıflandırılmış, buna karşılık kadınların yaklaşık dörtte üçü –ABD’de yüzde 87’si– bu kategoriye alınmamıştı.** Daha kesin bir ifadeyle, 1890’larda yaşı on sekiz-altmış yaş arasındaki bütün evli erkek-

* Fransız örneği, 1950’lerde ve 1960’larda aileyi sınırlama kararı alan Sicilyalılar tarafından hâlâ zikredilmekteydi ya da bu konuyu araştırmakta olan P. ve J. Schneider adlı iki antropologdan aldığım bilgiye göre, ben öyle biliyorum.

** Farklı bir sınıflandırma, çok değişik sonuçlar verebilirdi. Örneğin Habsburg monarşisinin Avusturyalı yarısında ‘işli’ kadınların oranı yüzde 47.3 olarak hesaplanmıştı; ekonomik açıdan aralarında bir fark bulunmayan Macar yarısında bu rakam yüzde 25 bile değildi. Bu yüzdeler, çocuklar ve yaşlılar dahil, toplam nüfus üzerinden hesaplanmaktadır.†

lerin yüzde 95'i, bu anlamda 'işli'ydi (örneğin Almanya'da); oysa evli olmayanların yarısı ve dulların yüzde 40'ı 'işli' olmalarına karşın bütün evli kadınların ancak yüzde 12'si 'işli'ydi .

Endüstri öncesi toplumlarda, hatta kırsal kesimde bile bütünüyle bir tekrarlar sözü konusu değildi. İklimde veya siyasette yaşanan bir felaket ya da endüstri dünyasının etkisi dışında, elli yıllık bir dönemde çarpıcı bir dönüşümün ortaya çıkmasını beklemek pek mümkün olmamakla birlikte, yaşam koşulları değişmekte, kadının bile varoluş örüntüsü kuşaklar geçtikçe aynı kalmamaktadır. Dünyanın 'gelişmiş' kuşağı dışında kırsal kesimde yaşayan çoğu kadın için endüstri dünyasının etkisi de hâlâ çok azdı. Yaşamlarına niteliğini veren şey, aile içindeki işlevleriyle çalışmanın ayrılmaz biçimde içiçe geçmiş olmasıydı. Erkekler ve kadınlar, cinsiyete göre farklılaşmış görevlerini tek bir ortamda –bugün bizim ne 'hane', ne de 'üretim' dediğimiz alanda– sürdürmekteydi. Çiftçiler, karılarına yemek yapmakta ve çocuk bakmakta olduğu kadar ziraat işlerinde, zanaatkârlar ve küçük dükkân sahipleri, işlerini yaparken kadınlara ihtiyaç duyuyorlardı. Erkeklerin –söz gelimi askerler veya denizciler gibi– uzun süre kadınlar olmadan yaptıkları işler vardıysa da, (belki fahişelik ve onu da içeren toplu eğlenceler dışında) normal olarak zamanın çoğunda ev ortamında yapılmayan tamamen kadınlara ait işler yoktu. Çünkü, hizmetçi veya tarım işçisi olarak kiralanan bekar erkek ve kadınlar bile 'çalıştıkları evde kalmaktaydılar'. Dünya kadınlarının büyük bölümünün bu şekilde, hem çalışmanın hem de erkeklerden aşağıda olmanın çifte prangasıyla yaşadıkları düşünülürse, Konfüçyüs, Hz. Muhammed veya Eski Ahit zamanında söylenmiş hemen her şey onlar için de söylenebilir. Tarihin dışında değildiler belki, ama ondokuzuncu yüzyıl toplumunun tarihinin dışındaydılar.

Aslında, ekonomik devrim nedeniyle –iyiye doğru olması gerekmesede– yaşam örüntüleri dönüşmüş ya da dönüşmekte olan çok sayıda emekçi kadın vardı. Onları dönüştüren bu devrimin ilk veçhesi, bugün 'proto-endüstrileşme' olarak adlandırılan, daha geniş pazarlara yönelik satış amaçlı üretimin yapıldığı 'dışarıya/eve iş verme' biçimindeki endüstrilerde gözlenen çarpıcı büyümeydi. Evde üretimin belli türlerinin (örneğin dantel yapımı ve hasır örmeciliği) kadınlara özgü olmasına, dolayısıyla kırdaki kadınlara küçük de olsa erkeklerden bağımsız para kazanmak gibi görece nadir bir avantaj sağlamasına karşın, hane ile hane dışındaki üretimi birleştiren bir ortamda yürütüldüğü sürece, bu gelişme kadının konumunda bir değişikliğe yol açmadı. Bununla birlikte, ev endüstrileri, daha genel olarak kadın ve erkek işleri arasındaki geleneksel farklılıkların belli ölçülerde aşınmasını, herşeyden önce de aile yapısında ve strateji-

sinde bir dönüşüm sağladı. İki insan çalışma yaşına geldiğinde bir ev kurulabilir; köylü olarak geleceklerinin bağlı olduğu toprak parçasına daha sonra ne olacağı düşünülmeden, ailenin emek gücüne değerli bir katkı olmak üzere çocuk yapılabildi. Evlenecek eşlerin yaşlarını ve tercihlerini, ailenin büyüklüğünü ve miras durumunu kontrol altına almakla, sonraki kuşaklarda insanlarla bağımlı oldukları üretim araçları arasındaki dengeyi koruyan karmaşık ve geleneksel mekanizmalar dağılmış oldu. Bunun demografik büyüme açısından yarattığı sonuçlar çok tartışılmıştır; ancak burada söz konusu olan, kadınların yaşam tarihleri ve yaşam örüntüleri açısından ortaya çıkan daha dolaysız sonuçlardır.

Vaki olduğu üzere, ondokuzuncu yüzyılın sonuna geldiğinde (ister kadın, ister erkek işi olsun, ister birlikte yapılınsın) proto-endüstriler, endüstrileşmiş ülkelerde el sanatlarının başına geldiği gibi (bkz: s .130-131), büyük ölçekli imalatın kurbanı oldular. Genel konuşursak, sorunları toplumsal araştırmacıları ve hükümetleri bu yüzden giderek daha çok meşgul eden 'ev endüstrisi' hâlâ önemliydi. 1890'larda bu alanda çalışanların bütün endüstri içindeki oranı, Almanya'da yaklaşık yüzde 7, İsviçre'de yaklaşık yüzde 19 iken, Avusturya'da yüzde 34 gibi yüksek bir düzeydeydi.⁵ Hatta 'ucuz ve ağır' çalışma şartlarıyla bilinen bu tür endüstriler, belirli koşullar altında, yeni bir şey olan küçük ölçekli makinalaşmanın (özellikle dikiş makinesi) ve dillere destan düşük ücretli, istismara açık emeğin yardımıyla genişlediler. Ancak, emek gücü giderek kadın emeğinden oluştuğunda 'aile imalatı' niteliklerini yitirdiler (Geçerken belirtelim, zorunlu eğitim, bu endüstrileri, bütünüyleci unsurlarından biri olan çocuk emeğinden yoksun bıraktı). Geleneksel 'proto-endüstriyel' işler –el tezgâhında dokumacılık, çatı kaplamacılığı vs.– ortadan kalktıkça, ev endüstrilerinin çoğu bir aile işletmesi olmaktan çıkarak kadınların kulübelerde, tavan aralarında ve arka avlularda yapabilecekleri bir çeşit düşük ücretli iş haline geldi.

Ev endüstrisi, kadınların, en azından ücretli iş ile ev işlerini ve çocukların bakımını birlikte yürütmelerine olanak sağladı. Bir yandan para kazanmaya ihtiyacı olan, diğer yandan mutfağa ve küçük çocukların bakımına bağlı kalmış çok sayıda evli kadının, kendilerini bu tür işler yapar halde bulmalarının nedeni budur. Çünkü, endüstrileşmenin kadınların konumu üzerindeki ikinci ve başlıca etkisi çok daha güçlüydü: Haneyi, iş yerinden ayırdı; ve bunu yaparken kadınları toplumsal açıdan tanınmış –yani insanlara ücret ödenen– ekonomiden dışladı ve kadınların erkekler karşısındaki geleneksel aşağı konumlarını yeni bir ekonomik bağımlılıkla bütünleştirdi. Örneğin köylülerin, karıları olmadan köylüler olarak var olabilmeleri zordu.

Çiftlik işleri, erkeğe olduğu kadar kadına da ihtiyaç göstermekteydi. Cinslerden biri baskın görünmüş olsa da, hane gelirinin tek bir cins tarafından kazanıldığını düşünmek anlamsızdı. Fakat, yeni ekonomide hane geliri, tipik biçimde çalışmak için evden ayrılan ve fabrikadan ya da bürodan düzenli aralıklarla (başka yollardan eve yaptıkları katkı önemli olsa da, parayı doğrudan kazanmadıkları aynı ölçüde açık olan diğer aile üyeleri arasında paylaşılacak olan) parayla dönen belirli insanlar tarafından kazanılmaktaydı. Esas 'ekmek kazanan' (tipik olarak) erkek olsa da, eve para getirenin mutlaka erkek olması gerekmiyordu; fakat, dışarıdan para getirmesi pek kolay olmayanlar da tipik bir şekilde evli kadınlardı.

Hane ile iş yerinin bu biçimde ayrılması, mantıksal olarak, cinsel-ekonomik bir bölünme örüntüsü gerektirdi. Kadın açısından bunun anlamı şuydu: Özellikle ailenin kazancı düzensiz veya yetersiz olduğunda, evi idare eden biri olarak rolü, başlıca işlevi haline geldi. Orta sınıfa ait kaynaklarda işçi sınıfı kadınlarının bu işlevi gereğince yerine getiremedikleri yolunda hiç eksilmeyen şikayetlerinin nedeni bu olabilir. Endüstri öncesi dönemde bu şikayetlere yaygın olarak rastlanmazdı. Elbette bu, zenginler dışında, eşler arasında yeni bir tamamlayıcılık ilişkisi ortaya çıkardı. Yine de, kadın artık eve para getirmedi.

Eve ekmek getiren asıl kişinin (genellikle erkekti), kendisine bağımlı olanların tümüne bakmaya yetecek kadar bir gelir elde etmesi gerekiyordu. Dolayısıyla ideal olan, kazancının, ailenin diğer üyelerinin katkısını gerektirmeyecek düzeyde olmasıydı. Diğer aile üyelerinin gelirleri, en fazla tamamlayıcı olarak görülüyordu. Bu durum, kadınların (ve tabii çocukların) yaptıkları işlerin aşağı nitelikli ve düşük ücretli olduğu şeklindeki geleneksel inancı pekiştirdi. Her şeyden önce, aileyi geçindirecek parayı kazanmak zorunda olmadığından kadına daha düşük ücret ödenmeliydi. Düşük ücret alan kadınların yarattığı rekabet karşısında erkeklerin ücretleri düşeceğinden, erkeklerin izleyeceği mantıksal strateji, mümkünse kadınları daha da ekonomik bağımlılığa ya da sürekli düşük ücretli işlerde çalışmaya zorlayarak bu rekabeti ortadan kaldırmaktı. Aynı zamanda, kadının bakış açısından, bağımlılık en elverişli ekonomik strateji haline geldi. Kadın için iyi bir gelire sahip olmanın en iyi yolu, evé bu parayı getirebilecek bir erkeğe bağlanmaktı; çünkü, geçinecek parayı kendisinin sağlama şansı genellikle oldukça düşüktü. Ulaşılması Hollywood'da yıldız olmaktan daha kolay olmayan fahişelik dışında, kadın için en vaad edici kariyer evlilikti. Fakat evlilik, kısmen onu eve bağlayan ev işlerinden, çocuklarının ve kocasının bakımından, kısmen de iyi bir kocanın tanım gereği ekmeğini taştan çıkartan biri olduğu varsayımının hem erkeklerde

hem de kadınlardaki kadının çalışmasına ilişkin geleneksel itirazı güçlendirmesinden dolayı, kadının istese bile dışarıda çalışarak para kazanmasını son derece zorlaştırmaktaydı. Kadının çalışmasının gerekmemesi, toplum karşısında ailenin yoksul olmadığına gözle görülür kanıtıydı. Adeta her şey, evli kadını bağımlı tutmak için birleşmişti. Kadınların evleninceye kadar çalışması adettendi. Dul kaldıklarında ya da kocaları tarafından terk edildiklerinde de, çoğunlukla çalışmak zorunda kalıyorlardı. Fakat evlendiklerinde genellikle çalışmıyorlardı. 1890'larda evli Alman kadınların yalnızca yüzde 12.8'inin kabul gören bir mesleği vardı. Britanya'da ise (1911) bu durumda olanların oranı ancak yüzde 10 civarındaydı.⁶

Ailenin geçimini sağlayan yetişkin erkeklerin büyük çoğunluğunun eve yeterli para getiremedikleri açık olduğundan, kadın ve çocukların ücretli bir işte çalışması aile bütçesi açısından çoğu zaman son derece önemliydi. Dahası, kadınlar ve çocuklar ucuz emek olarak nam saldıklarından ve (özellikle kadın emeğinin genç kızlardan oluştuğu düşünüldüğünde) kolayca boyun eğdirildiklerinden, kapitalizmin ekonomisi, kadınları ve çocukları mümkün olduğu her yerde –yani, erkeklerin itirazı, yasalar, gelenek ya da fiziksel olarak yorucu işler tarafından engellenmedikleri yerlerde– çalışmaya özendirdi. Ücretli çalıştıkları işlerin çoğu bu adla bildirilmediğinden ya da ev işlerinden (pansiyonculuk, yarı zamanlı temizlikçilik, çamaşırcılık ve benzeri işlerden) ayırt edilmediğinden, 'iş olan' evli kadınların miktarını önemli ölçüde düşük gösterdiği neredeyse kesin olan nüfus sayımlarının dar ölçütleriyle bile yığınla çalışan kadın bulunmaktaydı. 1880'lerde ve 1890'larda Britanya'da, erkeklerin yüzde 83'üne karşılık on yaşın üstündeki kadınların yüzde 34'ü 'iş sahibi'ydi ve 'endüstri'de kadınların oranı, Almanya'da yüzde 18'den Fransa'da yüzde 31'e kadar değişmekteydi.⁷ Kadınların endüstride yaptığı işler, dönemimizin başında hâlâ ağırlıklı olarak birkaç tipik 'dişil' dalda (özellikle tekstilde ve giyimde, fakat giderek gıda imalatında) yoğunlaşmıştı. Bununla birlikte, birey olarak para kazanan kadınların çoğunluğu hizmet sektöründe çalışmaktaydı. Hizmetçilerin sayısının ve oranının büyük değişiklikler göstermesi oldukça gariptir. En çok buldukları yer muhtemelen Britanya'ydı (Fransa veya Almanya'dakinin yaklaşık iki katı); fakat yüzyılın sonundan itibaren dikkat çekecek kadar azalmaya başladılar. Sayılarının 1851-1891 arasında iki katına çıktığı (1.1'den 2 milyona) uç bir örnek oluşturan Britanya'da dönemin geri kalanında değişmeden kaldı.

Bütün olarak baktığımızda, ondokuzuncu yüzyıldaki –sözcüğü en geniş anlamıyla kullanırsak– endüstrileşmeyi, kadınları, özellikle de evli kadınları (en azından kuramsal olarak fahişelerin kazançlarını 'ulusal gelire'

dahil eden, ama diğerlerinin evlilik içi ya da dışı ücretli faaliyetlerini dahil etmeyen ya da ücretli hizmetçileri 'iş sahibi' sayan, ama ücretsiz ev işlerini 'iş' saymayan, yalnızca bireysel olarak parasal gelir elde edenlerin 'işli' sayıldığı) ekonominin resmi tanımından çıkartma eğiliminde bir süreç olarak görebiliriz. Bu süreç, çalışan kadınlara karşı önyargının daha büyük olduğu ve daha kolaylıkla benimsendiği burjuva dünyasında olduğu gibi, iktisat biliminin 'emek' olarak nitelediği şeyde de kesin bir erilleşme yarattı (bkz: *Sermaye Çağı*, 13. Bölüm, II). Endüstri öncesi dönemlerde (yaygın bir görüngü olmasa da) bir malikâneyi ya da işletmeyi bir başlarına çekip çeviren kadınların varlığı bilinmekteydi. Ondokuzuncu yüzyıldaysa bunlar, alt tabakaların yoksulluğunun ve aşağılıklığının, çok sayıda kadın esnafa, pazarcıya, meyhaneciye ve pansiyoncuya, küçük tüccara ve tefeciye 'anormal' gözüyle bakmayı olanaksız kıldığı toplumun alt seviyeleri dışında, hilkat garibesi olarak görülmeye başlandı.

Ekonomi bu yolla erilleşirken, aynı durum siyasal yaşamda da geçerliydi. Çünkü, demokratikleşme ilerledikçe ve 1870'ten sonra –hem yerel hem de ulusal düzeyde– oy hakkı yaygınlaştıkça (bkz s. 99-100) kadınlar da sistemli biçimde dışlandılar. Böylelikle siyaset, kadınlar doğanın onlara uygun gördüğü (ya da öyle iddia edilmekteydi) yaşamın özel ve kişisel bölümüne kapatılırken, erkeklerin bir araya geldikleri (kadınların hizmet ettiği) meyhanelerde ve kafelerde ya da toplantılarda tartışılan, esas olarak bir erkek işi haline geldi. Bu, aynı zamanda görece bir yenilikti. Yoksul kadınlar, köyün görüşünü eski 'moral ekonomi'den yana ayaklanmalarla bastırmaktan, devrimlere veya barikatlara kadar değişik görünümlere bürünen endüstri öncesi toplumların halka dayanan siyasal yaşamında yer almakla kalmamış kabul gören bir rol de üstlenmişlerdi. Fransız Devrimi'nde halkın gıda fiyatlarının denetlenmesi yönündeki talebini krala iletmek üzere Versailles'a yürüyenler Parisli kadınlardı. Partiler ve genel seçimler çağındaysa geriye itildiler. Herhangi bir etkileri olduysa da, ancak erkekleri aracılığıyla oldu.

Doğal olarak bu süreçler, herkesten çok ondokuzuncu yüzyılın en tipik yeni sınıflarının, orta ve çalışan sınıfların kadınlarını etkiledi. Kendilerinin veya erkeklerinin yeni ekonominin içine çekilmesi dışında, köylü kadınlar, küçük zanaatçıların, dükkân sahiplerinin vs. kızları ve eşleri, eskiden olduğu gibi yaşamaya devam ettiler. Şeylerin yeni düzeninde, yeni ekonomik bağımlılık altında bulunan kadınlarla eski aşağı konumdaki kadınlar arasında uygulamada çok fark yoktu. Her iki durumda da erkek, egemen cinsti, kadınlar da ikinci sınıf insanlar (Hiçbir yurttaşlık hakkına sahip olmadıkları için, onlara ikinci sınıf yurttaş bile denemezdi). Her iki durumda da, karşılığında bir ücret alsınlar ya da almasınlar, çoğu çalışmaktaydı.

Bu on yıllarda hem çalışan sınıfın hem de orta sınıfın kadınları, ekonomik nedenlerle durumlarının önemli ölçüde değişmeye başladığına tanık oldular. İlk, hem yapısal dönüşümler, hem de teknoloji, kadının ücretli olarak çalışma olanaklarını değiştirdi ve büyük ölçüde artırdı. Hizmetçiliğin gerilemesi dışında, en çarpıcı değişim, (mağazalarda ve bürolarda) esas olarak kadınlara özgü işlerin ortaya çıkmasıydı. Almanya'da kadın tezgâhtarların sayısı, 1882'de 32.000'den (toplam rakamın beşte birinden az) 1907'de 174.000'e (ya da toplam sayının yaklaşık yüzde 40'ına) yükseldi. Britanya'da merkezi ve yerel hükümette çalışan kadınların sayısı 1881'de 7000 iken 1911'de 76.000 oldu; 'ticaret ve iş dünyasındaki sekreterler'in sayısı 6000'den 146.000'e çıktı.⁸ Temel eğitimin gelişmesi, pek çok ülkede –ABD'de ve giderek İngiltere'de– belirgin biçimde bir kadın mesleği haline gelen öğretmenliği yaygınlaştırdı. Hatta 1891'de Fransa'da ilk kez düşük ücretli ve sadık bir ordu olan 'Cumhuriyetin siyah hafif süvari birlikleri'ne⁹ erkekten çok kadın alındı; çünkü, kadınların erkek çocukları eğitmesi mümkünken, erkeklerin artan sayıda kız öğrenciyi eğitmek yönünde bir istek duymaları düşünülemezdi. Bu yeni fırsatlardan bazıları işçi ve köylü kızlarına yaradı; daha çoğu da, belirli bir toplumsal saygınlığı olan ya da (ücret düzeylerini düşürme pahasına) 'cep harçlığına' çalışmak olarak görülebilecek işlere yönelen orta sınıfların ve eski veya yeni alt orta sınıftan kızlara yaradı.*

Kadının özgürleşmesinin daha gözle görülür yönleri, hâlâ büyük ölçüde orta sınıf kadınlarla sınırlı olmakla birlikte, ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında kadınların toplumsal konumlarında ve beklentilerinde bir değişimi belirgin hale geldi. Dikkatimizi, aralarında en çarpıcı olanına, kadınlara oy hakkı için örgütlü mücadele veren kadın hareketlerinin yürüttükleri etkin ve (Britanya gibi ülkelerde) çarpıcı kampanyaya yöneltmemiz çok gerekmiyor. Bağımsız bir kadın hareketi olarak bu kampanyanın birkaç ülke (özellikle ABD ve Britanya) dışında büyük bir önemi yoktu; hatta bu ülkelerde bile Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar amaçlarına ulaşmanın çok gerisindeydiler. Britanya gibi, kadınlara oy hakkı için verilen mücadelenin önemli bir olgu haline geldiği ülkelerde, bu kampanya, çağrısı esas olarak orta sınıfla sınırlı kalan örgütlü feminizmin toplumsal gücünün bir ölçüsü olurken, aynı zamanda asıl sınırlarını da ortaya koydu. Kadınlara oy hakkı, en azından Avrupa'da, özgürleşen kadı-

* 'Mağazalarda çalışan kızlar ve sekreterler, iyi ailelerden gelmektedir, dolayısıyla ana babaları tarafından parasal olarak desteklenmektedir ... Sekreterlik, katiplik ve tezgâhtarlık gibi birkaç işte ... kızların cep harçlığı için çalışması gibi modern bir olguyla karşılaşmaktayız.'¹⁰

nın kamu yaşamında yerini alabildiği en olumlu çevreyi sağlayan yeni emekçi ve sosyalist partiler tarafından (kadının özgürleşmesinin diğer yönleri gibi) ilke olarak var güçle desteklenmekteydi. Buna karşın (solun eski ve büyük ölçüde erkeksi, radikal demokratik ve ruhban karşıtı bölümlerinden farklı olarak) bu yeni sosyalist sol, kadınlara oy hakkı isteyen feminizmle örtüşür, bazen de onun çekimine girerken, kadınlara oy hakkının tanınmasıyla bir anda ortadan kalkması mümkün olmayan siyasal haksızlıklardan [disfranchisement] daha acil bir sorun olan ve orta sınıf oy hakkı savunucularının aklının köşesinden geçmeyen işçi sınıfı kadınlarının çalışma koşullarındaki yetersizlikleri de görmezden gelemezdi.

II

Geriye bakıldığında, özgürleşme hareketi oldukça doğal görünmektedir; hatta hareketin 1880'lerde hızlanması, ilk bakışta çok şaşırtıcı da değildir. Özel yaşamlarında aile reisleri için ne kadar uygunsuz ve zamansız görünse de, kadınlara daha fazla eşit hak ve fırsat tanınması, siyasal yaşamın demokratikleşmesi gibi, liberal burjuvazinin ideolojisinde örtük olarak vardı. 1870'lerden sonra burjuvazinin içinde yaşanan dönüşümlerin, burjuvazinin kadınlara, özellikle kızlarına daha geniş bir etkinlik alanı açması kaçınılmazdı; çünkü, görmüş olduğumuz gibi, evliliğe önem vermeyen, bağımsız gelir sahibi kadınların oluşturduğu esaslı bir boş zaman sınıfı ve bunun sonucunda da ev dışındaki etkinliklere yönelik bir talep ortaya çıktı. Dahası, burjuvazinin erkekleri arasında artık üretici etkinliklerde bulunması gerekmeyenlerin sayısı artınca ve çoğu, katı işadamlarının ailenin kadınlara bırakma eğiliminde olduğu kültürel faaliyetlere yönelince, cinsler arasındaki farklılıkların azalmaması düşünülemezdi.

Üstelik, orta sınıftan babalar için kadının belli ölçüde özgürleşmesi muhtemelen *gerekliydi* de; çünkü, orta sınıf aileler, evlenmedikçe ya da kendileri de çalışmadıkça kızlarını hiçbir biçimde rahat yaşatacak kadar zengin değildi. Bu durum, kulüplerine veya meslek birliklerine kadınları kabul etmeyecek olan orta sınıf erkeklerinin, kızlarının eğitim görmelerini neden coşkuyla karşıladıklarını açıklayabilir. Liberal babaların bu konudaki gerçek kanaatlerinden kuşkuya düşmek için bir neden yoktur.

İmtiyazsızların özgürleşmesini amaçlayan başlıca hareketler olarak emekçi ve sosyalist hareketlerin ortaya çıkışının, özgürlük isteyen kadınları cesaretlendirdiğine kuşku yoktur: 1883'te kurulan (küçük ve orta sınıf) Fabian Derneği'nde üyelerin dörtte birini kadınların oluşturması rastlantı değildir. Yine, tüketim ekonomisinin doğuşu, kadınları kapitalist

pazarın asıl hedefi haline getirirken, hizmetlerden ve diğer üçüncül işlerden oluşan bir ekonominin doğuşu da, gördüğümüz gibi, kadınlara daha geniş bir iş alanı sağladı.

Dolayısıyla, bu nedenlerin ilk bakışta görüldüğü kadar basit olmadığını unutmamak da, 'yeni kadın'ın doğuşunun nedenlerini bulmak için fazla zaman harcamaya gerek yoktur. Örneğin, ilk şanlı dönemine girmekte olan reklam endüstrisinin her zamanki acımasız gerçekçiliğiyle fark ettiği gibi, alışveriş filesini dolduran biri olarak kadının ekonomik öneminin giderek artmasıyla ele aldığımız dönemde kadının konumunun çok değiştiğini gösteren yeterince kanıt yoktur. Oldukça yoksul kesimler arasında bile toplu tüketim potansiyelinin varlığını keşfeden bir ekonomide kadının odağa alınması gerekiyordu; çünkü para, eve ne alınacağına karar veren kişiden kazanılacaktı. Kapitalist toplumun en azından reklam aygıtının, kadına saygılı davranması gerekiyordu. Dağıtım sistemindeki –çok katlı mağazaların köşedeki dükkânla ve pazarla, postayla gönderilen sipariş kataloglarının seyyar satıcılarla arayı kapadığı– dönüşüm, ihtiram, yaltaklanma, sergi ve reklam aracılığıyla bu saygıyı kurumlaştırdı.

Bununla beraber, görelî veya mutlak olarak yoksul olanların harcamalarının çoğu ihtiyaç maddelerine giderken ya da adetlerce belirlenmişken, burjuva bayanlar uzun zamandır değerli müşteri muamelesi görüyorlardı. Evin ihtiyaçları olarak bilinen şeylerin kapsamı genişlemişti; fakat tuvalet malzemeleri veya moda gibi kadınlara yönelik kişisel lüks, esas olarak hâlâ orta sınıflarla sınırlıydı. Kadınların piyasa üzerindeki etkilerinin, henüz statülerinin, özellikle de bu statünün yeni bir şey olmadığı orta sınıf kadınların statülerinin değişmesine fazla bir katkısı olmadı. Hatta, (ille de bir fark aranacaksa) reklamcılarının ve gazetecilerin en etkili buldukları tekniklerin bile, kadınların geleneksel davranış kalıplarını sürdürme eğiliminde oldukları iddia edilebilir. Öte yandan, kadınlara yönelik pazar, aynı zamanda ve malum nedenlerle, feminizmle etkin biçimde ilgilenen meslek sahibi kadınlar için önemli miktarda yeni iş yarattı.

Süreç ne derece karmaşık olursa olsun, 1914'ten önceki on yıllarda herhalükârda orta sınıftan kadınların konumlarında ve özlenerinde belirgin bir değişim yaşandığına kuşku yoktur. Bunun en bariz işareti, orta öğretim gören kızların sayısındaki dikkate değer artışı. Dönemimizin tamamında Fransa'da erkek liselerinin sayısı kabaca 330-340 civarında sabit kalırken, kızlara yönelik benzer nitelikteki kurumların sayısı (1880'de bir tane bile yokken) 1913'te 138'e çıktı ve bu kurumlardaki kızların sayısı (yaklaşık 33.000) erkeklerin sayısının üçte birine ulaştı. 1902'den önce ulusal ortaöğretim sisteminin bulunmadığı Britanya'da

erkek okullarının sayısı 1904-5'te 292'den 1913-14'te 397'ye çıkarken, kız okullarının sayısı 99'dan yaklaşık aynı düzeye çıktı (349).^{*} 1907-8'de Yorkshire'da ortaöğrenim gören kızların sayısı, kabaca erkeklerinkine eşitti: Fakat, belki de daha ilginç olanı, 1913-14'te devlet orta okullarına on altı yaşından sonra devam eden kızların sayısının, bu yaştaki erkeklerin sayısından çok *daha büyük* olmasıydı.¹¹

Bütün ülkeler, (orta ve alt orta sınıftan) kızların resmi eğitimi konusunda aynı hevesi göstermedi. İsveç, bu alanda diğer İskandinav ülkelere göre çok daha yavaş bir ilerleme gösterdi, Hollanda'da ise neredeyse hiç yoktu; Belçika ve İsviçre'de yetersiz, İtalya'daysa 7500 öğrenciyle oldukça önemsiz bir düzeydeydi. Oysa, 1910'a geldiğinde Almanya'da yaklaşık çeyrek milyon kız (Avusturya'dan fersah fersah daha fazla) ortaöğrenim görürken, Rusya'da bu rakama 1900'de ulaşılmış olması biraz şaşırtıcıydı. İskoçya'daki ilerleme, İngiltere'den ve Galler'den çok daha mütevazıydı. 1905'te yaklaşık 2000'den 1911'de 9300'e çıktığı çarlık Rusya'daki son derece dikkat çekici gelişme –ve elbette toplam sayının (1910'da 56.000) 1890'dan beri neredeyse iki katına ulaştığı, başka üniversite sistemleriyle karşılaştırılması gerçekten mümkün olmayan ABD dışında, üniversite eğitimi gören kadınların durumu daha az eşitsizlik gösterdi. 1914'te Almanya, Fransa ve İtalya'da bu rakam 4500-5000 arasındayken, Avusturya'da 2700'dü. Şunu da belirtmek gerekir, Rusya, ABD ve İsviçre'de kadınlar üniversite eğitimine 1860'lardan itibaren kabul edilirken, Avusturya'da 1897'ye ve Almanya'da (Berlin) 1900-8'e kadar böyle bir şey söz konusu değildi. İlk kez bir kadının üniversite hocası olarak (Mannheim'daki Ticaret Akademisi'ne) atandığı 1908 tarihinde Almanya üniversitelerinden mezun olan kadınların sayısı, tıp dışında yalnızca 103 idi. Kadınların eğitimindeki ilerleme açısından uluslar arasında var olan farklar, bugüne dek tarihçilerin fazla ilgisini çekmemiştir.¹²

Üniversitenin erkeklere özgü kurumlarına sızmış bir avuç kız dışında, bütün bu kızlar aynı yaştaki erkeklerle aynı eğitimi almamış ya da onlar kadar iyi bir eğitim almamış olsalar bile, orta sınıftan kadınların resmi ortaöğretim görmelerinin alışıldık, bazı ülkelerdeyse belli çevrelerde neredeyse normal bir şey haline gelmesi, daha önce görülmeyen bir durumdu.

Genç kadınların durumunda ortaya çıkan önemli bir değişimin ölçülmesi daha zor ikinci göstergesi, hem bireyler olarak sahip oldukları haklar açısından, hem de erkeklerle ilişkiler açısından toplum içinde elde ettik-

^{*} Daha aşağı bir statüden olduğu hemen hemen kesin olan karma eğitim veren okulların sayısı, daha mütevazı bir artışla 184'ten 281'e çıktı.

leri geniş hareket özgürlüğüdür. Bu, geleneksel kısıtlamaların en güçlü olduğu 'saygıdeğer' ailelerin kızları için özellikle önemliydi. İnsanların, bu amaç için yapılan halka açık yerlerde (yani, evde ya da özel vesilelerle düzenlenen resmi balolarda değil) ara sıra toplu olarak dans etmeleri, geleneklerdeki bu gevşemeyi yansıtmaktadır. 1914'e gelindiğinde, batının büyük kentlerinde ve mesire yerlerinde yaşayan daha serbest gençler, gece kulüplerinde, hatta bir bakıma daha şaşırtıcı bir şekilde otellerde çay saatlerinde veya akşam yemekleri arasında yapılan cinsel yönden tahrik edici egzotik kökenli ritmik danslarla (Arjantin tangosu, Amerikan siyahlarının senkoplu step dansları) çoktan tanışmışlardı.

Bu, yalnızca toplumsal değil, düz anlamda da bir hareket özgürlüğüne işaret etmekteydi. Çünkü kadın modası, kadının özgürleşmesini, Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar bütün çarpıcılığıyla ifade edemeyecek olsa da, 1880'lerdeki entelektüel estetik moda'nın, yeni sanatın (art nouveau) ve 1914'ten önceki *haute couture*un, ele aldığımız dönemin sonunda popülerleştirdiği gevşek ve dökümlü giysiler, toplum karşısında kadın figürünü kuşatan kumaştan zırhların ve korse balinasının ortadan kalkacağına habercisiydi. Yine, bu noktada, orta sınıf kadınlarının burjuva evinin loş kozasından açık havaya çıkmaları önemliydi; çünkü bu, aynı zamanda (en azından bazı durumlarda) elbiselerin ve korselerin hapsinden kaçmak (aynı zamanda da 1910'dan sonra yeni, daha esnek sutyenin bunların yerini alması) anlamına geliyordu. Ibsen'in, kadın kahramanının kurtuluşunu, Norveç evine dolan taze havayla simgelemesi rastlantı değildir. Spor, genç erkek ve kadınların, evin ve akrabaların yarattığı sınırlamaların dışında çiftler olarak biraraya gelmelerini sağlamakla kalmadı. Kadınlar (az sayıda da olsa), yeni gezi ve dağcılık kulüplerine üye olurken, o büyük özgürlük aracı, bisiklet, kadınları (hareket özgürlüğüne daha fazla ihtiyaç duyduklarından) erkeklere oranla daha çok özgürleştirdi. Hatta, ata binerken fiziksel açıdan önemli riskler taşısa da eyere yan oturmak gibi kadınsı bir ölçülülük göstermek zorunda olan aristokrat kadın binicilerin sahip olduğundan bile daha fazla özgürlük sundu. Kentteki bürolarında pinekleyen kocalarının ancak arada sırada kendilerine katılabildiği, giderek yaygınlaşan ve cinsel ilişkiler için uygun bir ortam sunan mesire yerlerinde tatil yapma alışkanlığı –iki cinsin birlikte yaptığı paten dışında kış sporları henüz emekleme çağındaydı–, orta sınıftan kadınlara fazladan bir özgürlük daha kazandırdı.* Kadınlı erkekli yüzmenin, tersine bütün

* Sigmund Freud'un vaka defterindeki hastaların iyileşmesinde tatillerin oynadığı rol, psikoanalizle ilgilenen okurların dikkatini çekmiş olmalı.

çabalara rağmen, vücudun, Victoria döneminin saygıdeğerlik anlayışının hoş görebileceğinden daha fazla kısımlarını gözler önüne sermesi kaçınılmazdı.

Hareket özgürlüğündeki bu artışın, orta sınıf kadınlar için ne kadar cinsel özgürlük anlamına geldiğini belirlemek zordur. Evlilik dışı cinsel ilişkinin, henüz bu sınıfın bilinçli bir şekilde özgürleşmiş ve kurtuluşlarını siyasi ya da başka biçimler altında ifade etmeye çalışan kızlarıyla sınırlı kaldığı kesindir. Bir Rus kadının 1905'ten sonra anımsadığı gibi, "İlerici' kızların, kendilerine yaklaşmaya çalışan erkekleri uzun açıklamalar yapmadan reddetmeleri iyice zorlaştı. Taşrada delikanlılar çok şey istemiyorlardı, küçük öpücükler onlara yetiyordu; ancak başkentin üniversite öğrencilerini ... geri çevirmek kolay değildi. 'Eski kafalı mısınız, Fräulein?'. Eski kafalı olmayı kim isterdi?"¹³ Bu özgür genç kadınlar topluluğunun ne kadar büyük olduğu bilinmiyor; yine de, en fazla çarlık Rusyası'nda oldukları, Akdeniz ülkelerinde önemsiz miktarda* ve (Britanya dahil) Kuzeybatı Avrupa ile Habsburg İmparatorluğu'nun kentlerinde oldukça fazla sayıda buldukları hemen hemen kesindir. Orta sınıf kadınlar için evlilik dışı cinsel ilişkinin en yaygın türü olan zina, kadınların kendilerine olan güvenleriyle koşut olarak artmış olabilir de, olmayabilir de. Ondokuzuncu yüzyıl romanlarının standart Madame Bovary yorumunda olduğu gibi, kısıtlı bir yaşamdan kurtulmanın ütöpik bir rüya biçimi olan zinayla, ondokuzuncu yüzyılda Fransız sokak oyunlarında sergilendiği gibi evli orta sınıf Fransız erkeklerinin ve kadınlarının (teamüllere uyulduğu sürece) aşık edinmedeki görece özerklikleri arasında çok büyük fark vardır (Geçerken belirtelim, her ikisi de esas olarak erkekler tarafından kaleme alınmıştı). Bununla beraber, ondokuzuncu yüzyıldaki cinsel ilişkiler gibi, bu yüzyıldaki zinaları da sayıya vurmak mümkün değildir. Belli bir eminlikle söylenebilecek tek şey, bu davranış biçiminin, en çok aristokrat ve modayı takip eden çevreler ile, (oteller gibi, güvenli ve gayri şahsi kurumlar sayesinde) görüntünün çok daha kolay kurtarılabildiği kentlerde yaygın olduğudur.**

Bununla birlikte, niceliklerle ilgilenen tarihçinin işi zor olsa da, nitelikle ilgilenen tarihçi, bu dönemde kadınlar hakkındaki keskin erkeksi beyanlarda kadın şehvetinin giderek daha çok yer alışından etkilenmeden

* Bu durum, Rus göçmen kadınların, İtalya gibi bir ülkenin ilerici ve emekçi hareketleri içindeki orantısız varlıklarını açıklayabilir.

** Bu gözlemler, yalnızca orta ve üst sınıflar için geçerlidir. Tüm kadınların elbette büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kadınların ve kentlerdeki çalışan kadınların, evlilik öncesi ve sonrası cinsel davranışları için geçerli değildir.

edemez. Bu ifadelerin çoğunda, erkeklerin pratik ve entelektüel başarılarındaki üstünlüğünü, buna karşılık kadınların, cinsler arasındaki ilişkilerde edilgen ve deyim yerindeyse tamamlayıcı bir işlevleri olduğunu edebi ve bilimsel terimlerle ortaya koyma çabası görülüyordu. İsveçli oyun yazarı Strindberg'de ve Avusturyalı dengesiz genç Otto Weininger'in yirmi iki yılda yirmi beş baskı yapan *Sex and Character*'inde (1903) olduğu gibi, bütün bunların kadının üstünlüğünden duyulan bir korkunun ifadesi olup olmadığı ikincil bir meseledir. Filozof Nietzsche'nin erkeklere yaptığı, kadınların yanına giderken kırbaçlarını unutmamaları şeklindeki durmadan alıntılanan uyarısı (*Böyle Buyurdu Zerdüşt*, 1883)¹⁴, Weininger'in çağdaşı ve hayranı olan Karl Kraus'un kadınlara yönelik övgüsünden gerçekte daha fazla 'cinsiyetçi' değildi. Kraus gibi, "kadına verilmemiş olan şey[in], erkeklerin yeteneklerini kullanmalarını sağlayan şey"¹⁵ olduğunu veya psikiyatr Möbius gibi (1907), "doğaya yabancılaşmış kültürlü erke[ğın]" tamamlayıcı olarak doğal olan kadına ihtiyaç duyduğunu söylemek, ya (Möbius söz konusu olduğunda) kadınlar için kurulmuş bütün yüksek öğrenim kurumlarının yıkılması gerektiği ya da (Kraus söz konusu olduğunda) böyle bir şeyin ileri sürülemeyeceği anlamına gelebilir. Temelde yaklaşım benzerdi. Ancak, kadınların aslında güçlü bir erotik duyarlılığa sahip oldukları konusunda yanılmaya mahal bırakmayan yeni bir vurgu vardı: Kraus'a göre "kadınlardaki *shwet* [vurgu bana ait], erkek anlığının [*Geistigkeit*] yenilenmek için gittiği kaynaktır." Modern psikolojinin o az bulunur laboratuvarı *fin de siècle* Viyanası, kadın cinselliğinin en ince ve en teklifsiz biçimde tanınmasını sağlamaktadır. Genel olarak kadın portrelerini bir yana bırakırsak, Klimt'in Viyanalı hanımlarla ilgili portreleri, yalnızca erkeklerin cinsel hayallerindeki imgeler olmaktan çok, kendilerine ait güçlü erotik duyarlılıklara sahip kişilerin imgeleriydi. Bunların, Habsburg'un orta ve üst sınıflarının cinsel gerçeklikleri hakkında bir şeyler yansıtmaması pek mümkün değildir.

Değişimin üçüncü belirtisi, toplumun, bireyler olarak özel ilgi alanları ve özlemleri olan bir grup olarak kadınlara daha büyük ilgi göstermesiydi. Kadınlara özgü bir pazarın –örneğin, alt orta sınıfa hitap eden yeni gazetelerdeki kadın sayfaları ve okumayı yazmayı yeni öğrenen kızlar ve kadınlar için dergiler– kokusunu ilk olarak işadamlarının aldığına kuşku bulunmamasıyla birlikte, piyasa bile kadınlara yalnızca tüketici değil, başarılı kişiler olarak yaklaşmanın toplumsal değerini takdir etti. 1908'deki büyük İngiliz-Fransız Uluslararası sergisi, yalnızca imparatorluk kutlamaları ve ısmarlama inşa edilmiş ilk Olimpiyat stadyumuyla değil, 1900'lerden önce ölmüş 'kraliyet ailesinden, soylu ya da sıradan' seçkin kadınlara ilişkin

tarihi bir serginin de (genç Victoria'nın taslak çizimleri, *Jane Eyre*'in el yazması, Florence Nightingale'in Kırım'da kullandığı atlı araba, vs.) yer aldığı, orta yere kurulmuş, işlemeler, el sanatları, kitap resimleme örnekleri, fotoğraf ve benzeri şeylerin sergilendiği Kadın İşleri Sarayı'nı sergiye katılanların ürünlerini satma gayretleriyle birleştirerek zamanın havasını yakalamıştı.* Bir kez daha sporun çarpıcı bir örnek oluşturduğu yarışmalarda kadınların başarılı bireyler olarak boy gösterdiklerini görmezden gelemeyiz. Wimbledon'da, tek erkeklerden sonra altı yıl içinde, yine benzer bir arayla Fransız ve ABD tenis şampiyonalarında tek kadınlar yarışmasının kurumlaşması, 1880'ler için bizim bugün anlayabileceğimizden daha devrimci bir yenilikti. Zira, saygıdeğer, hatta evli kadınların, ailelerinden ve erkeklerden bağımsız olarak bu tür kamusal rollerde ortaya çıkmaları, daha yirmi yıl öncesine kadar anlaşılır şey değildi.

III

Kadınların kurtuluşu için yürütülen bilinçli, kampanya niteliğindeki hareketlere ve o zamana kadar erkeklere ayrılmış yaşam alanlarına sızma başarısını göstermiş kadınlara ilişkin belge bulmak, malum nedenlerle daha kolaydır. Her ikisi de, kendilerini iyi ifade edebilmiş ve nadir olduklarından kayıtlara geçmiş orta ve üst sınıflardan batılı kadınların azınlık gruplarından oluşmaktadır (Hatta, tam da yaptıkları işler ya da bazı durumlarda bizzat varlıkları itirazlara ve ihtilaflara yol açtığından, haklarında çok daha sağlıklı belgeler bulunmaktadır). Bu azınlık grupların tam da göz önünde olmaları, tarihçilerin yalnızca dolaylı olarak değerlendirebildiği kadınların toplumsal konumundaki tarihsel değişimin sonuçlarına olan ilgiyi azaltmaktadır. Aslında, militan sözcüleri üzerinde yoğunlaşmakla, özgürleşme hareketinin bilinçli gelişimi bile bütünüyle anlaşılabilir olmaz. Çünkü, bu hareketin önemli bir kısmı ve Britanya, Amerika ve muhtemelen İskandinavya ile Hollanda dışında, harekette yer alanların büyük bir çoğunluğu, kendilerini özel olarak kadın hareketleriyle özdeşleyerek değil, kadının kurtuluşunu emekçi ve sosyalist hareketler gibi daha geniş kapsamlı genel özgürleşme hareketlerinin bir parçasıyla özdeşleyerek varlık gösterdiler. Yine de, bu azınlıkları kısaca incelemek gerekir.

* Bununla beraber, 'kadın sanatçıların, çalışmalarını çoğunlukla Güzel Sanatlar Sarayı'nda sergilemeyi yeğlemeleri', o dönem açısından tipiktir. Yine, Kadın Endüstri Konseyi'nin *The Times*'a yaptığı, Sergide çalışan bin civarındaki kadının içinde bulunduğu dayanılmaz koşullarla ilgili şikayetleri de yine tipik bir durumdur.¹⁶

Az önce ileri sürüldüğü gibi, özellikle feminist olan hareketler küçük-tümler: Kıta Avrupası'nın pek çok ülkesinde, örgütleri birkaç yüz veya en fazla bir, iki bin kişiden oluşmaktaydı. Üyeleri, ağırlıklı olarak orta sınıftandı; burjuvaziyle ve –ikinci cins arasında yayılmasını destekledikleri– özel olarak burjuva liberalizmle özdeşlikleri, onlara güç vermekle birlikte, sınırlarını da belirledi. Kadınlara oy hakkının, yüksek eğitime giriş olanağının, evin dışında çalışma ve meslek edinme hakkının, erkeklerin sahip olduğu yasal statülerin ve hakların (özellikle mülkiyet hakkının) [kadınlara da tanınması için] mücadelenin, zengin ve okumuş burjuvazinin altındaki tabakalarda, başka meselelerde olduğu kadar bir mücadele azmi uyandırması olası değildi. Ayrıca, orta sınıftan kadınların bu tür talepler için yürüttükleri kampanyada sahip oldukları görece özgürlüğün, en azından Avrupa'da, ev işlerini, kadınlardan oluşan çok daha geniş bir kesimin, hizmetçilerinin üzerine yikmalarına dayandığını da unutmamak gerekir.

Batılı orta sınıf feminizminin sınırları, yalnızca toplumsal ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel idi. Hareketlerinin özlem duyduğu özgürleşme biçimi, yani siyasal ve yasal açıdan erkeklerle aynı muameleyi görme ve cinsiyete bakılmadan toplumsal yaşama birey olarak katılma [talebi], 'kadının geleneksel yeri'nin çoktan ortadan kalktığı dönüşmüş bir toplumsal yaşam örüntüsünü varsaymaktaydı. Uç bir örnek alırsak: Eşlerini, köşelerinden 'oturma odasına' çıkararak batılılıklarını göstermek isteyen özgürleşmiş Bengalli erkekler, kadınlar arasında ve kadınlarıyla kendi aralarında beklenmedik bir gerilime neden oldular; çünkü, evin aşağı olmakla birlikte tartışmasız *kendilerine ait* o bölmesinde sahip oldukları son derece gerçek özerkliği kaybetmenin karşılığında ne kazandıkları bu kadınlar için hiç de açık değildi.¹⁷ İster tek tek ev ilişkilerinde olsun, ister bir topluluğun parçası olarak kolektif biçimde olsun, net biçimde tanımlanmış 'kadınlara ait bir dünya/alan', ilericilere, kadınları altta tutmanın salt bahanesi gibi gelmiştir. Ve tabii, geleneksel toplumsal yapıların zayıflamasıyla giderek öyle oldu.

Ne var ki, sahip oldukları bireysel ve kolektif olanakları kadınlara (kendi sınırları içinde) bu dünya verdi ve bunlar göz ardı edilebilecek şeyler değildi: Örneğin, dili, kültürü ve toplumsal değerleri biçimlendirilenler ve kalıcılaştıranlar, yani 'kamuoyu'nu oluşturanlar, ('moral ekonominin' savunulması gibi) belirli toplumsal eylem türlerinin başlatıcısı oldukları kabul edilen kişiler ve en az onlar kadar, erkeklerini yönlendirmeyi öğrenmekle kalmayıp kimi konularda ve durumlarda erkeklerin kararı kendilerine bırakması *beklenen* kişiler onlardı. Teoride ne kadar

mutlak olursa olsun, toplumsal yaşamda erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenlikleri, mutlak monarkların tanrısal bir hakka dayanarak sınırsız bir despotizmle uyguladıkları egemenlikten daha serbest ve keyfi değildi. Bu gözlem, bir egemenlik biçiminin diğerinden daha haklı olduğu anlamına gelmez; fakat, daha iyi şeylere sahip olmak istediklerinden kuşaklar boyu 'sistemi çalıştırmayı' öğrenmiş birçok kadının, pratik bir yarar sağlayacak gibi görünmeyen liberal orta sınıf taleplerine neden görece kayıtsız kaldıklarını açıklamaya yarayabilir. Herşeyden önce, burjuva liberal toplumunda bile, hiç de aptal olmayan ve çoğu zaman soylu bir edilgenliğe teslim olmamış orta sınıf ve küçük burjuva Fransız kadınları, kadınlara oy hakkı davasını büyük çapta desteklemeye tenezzül etmediler.

Zaman değiştiği ve kadınların tabiyetleri evrensel, aleni ve erkekler tarafından gururla ilan edilen bir şey olduğu için, kadının özgürleşmesini amaçlayan hareketlere hâlâ fazlasıyla yer vardı. Ne var ki, bu dönemde kadın kitleler arasında destek bulması olası hareketler, özellikle feminist olan hareketler *değil* de, paradoksal olarak, genelde insanın özgürleşmesini amaçlayan ve kadınların bir bölüm olarak içinde yer aldığı hareketlerdi. İşte, yeni toplumsal devrimci ve sosyalist hareketlerin çekiciliği buradaydı. Bu hareketler, bilhassa kadınları özgürleştirmeyi vaad ediyorlardı (Alman Sosyal Demokrat Partisi önderinin kaleme aldığı ve halkın en fazla rağbet gösterdiği sosyalizm açıklamasının, August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'inin olması anlamlıdır). Gerçekten de, sosyalist hareketler, işi başkalarını eğlendirmek olanlarla seçkin ailelerden gelen bir avuç ayrıcalıklı kız dışında, kadınlara, kendi kişiliklerini ve yeteneklerini geliştirmek için en olumlu toplumsal çevreyi sundu. Fakat bundan da öte, bu hareketler, gerçekçi kadınların gayet iyi bildikleri gibi, cinsler arasındaki ilişkinin eski kalıbını da değiştirmesi gereken toplumun toptan dönüştürülmesini vaad etmekteydi.*

Bu çerçevede, Avrupalı kadınların gerçek siyasi tercihi, feminizm ile karma siyasi hareketler arasında değil, Kiliseler (özellikle Katolik Kilisesi) ile sosyalizm arasındaydı. Ondokuzuncu yüzyıl 'ilerlemesi'ne karşı güçlü bir artçı savaşı veren Kiliseler (krş: *Sermaye Çağı*, 6. Bölüm, I), kadınların geleneksel toplum düzeninde sahip oldukları hakları savundular ve hem müminleri hem de bir çok alanda asıl personelleri arasında kadınların sayısı çarpıcı rakamlara ulaştıkça, işlerine çok daha şevkle sarıldılar. Yüzyılın sonuna gelindiğinde kadın din görevlisi sayısı, ortaçağdan beri en yüksek

* Buradan, bu dönüşümün, (sosyalist ve anarşist hareketlerin öngördüğü) toplumsal devrim biçimini alacağı sonucu çıkmaz.

seviyesine ulaştı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren dönemin en ünlü Katolik azizlerinin (her ikisi de yirminci yüzyıl başlarında azizleştirilmiş olan Lourdesli St Bernadette ile Lisieuxlu St Teresa) kadın olmasının ve Kilisenin, Meryem Ana tapısını dikkati çekecek ölçüde öne çıkarmasının rastlantı olduğunu düşünmek zordur. Katolik ülkelerde Kilise, kadınları kocalarına karşı güçlü intikam silahlarıyla donattı. Bu yüzden ruhban karşıtlığı, Fransa ve İtalya'da olduğu gibi, belirgin bir kadın karşıtı düşmanlığın izlerini taşımıştır. Öte yandan Kiliselerin kadın savunuculuğunun bedeli, dindar taraftarlarına geleneksel tabiyetlerini kabul ettirmek ve sosyalistlerin kadınlara sunduğu özgürleşmeyi mahkum ettirmek oldu.

Cinslerinin savunusunu dindarlık üzerinden yapmayı yeğleyen kadınların sayısı, kurtuluşu seçenlerden istatistiksel olarak çok daha fazlaydı. Gerçekten de, sosyalist hareket başından itibaren müstesna yetenekleri olan –tahmin edileceği gibi, esas olarak orta ve üst sınıflardan– *avant garde* kadınları kendine çekmekle birlikte, emekçi ve sosyalist partilerde 1905'ten önce önemli sayılabilecek kadar kadın üyenin bulunduğu dair fazla belirti yoktur. 1890'larda, çok büyük olmadığı bilinen Parti Ouvrier Français içindeki kadınların sayısı elliye ya da oranı yüzde 2-3'ü geçmiyordu.¹⁸ 1905'ten sonra Almanya'da olduğu gibi, üye yapılan çok sayıda kadın, büyük ölçüde sosyalist erkeklerin eşleri, kızları veya (Gorki'nin ünlü romanında olduğu gibi) analarıydı. Örneğin, üyelerinin neredeyse yüzde 30'u kadın olan 1920'lerin ortalarının Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin veya üyelerinin yaklaşık yüzde 40'ı kadın olan 1930'lardaki İngiliz İşçi Partisi'nin, 1914'ten önce bir benzeri yoktu (Yine de Almanya'da bu oran çoktan önemli bir düzeye varmıştı).¹⁹ İşçi sendikalarında örgütlenmiş kadınların oranı hep düşük kaldı: 1890'larda (Britanya dışında) önemsizdi, 1900'lerde ise genelde yüzde 10'un üzerine çıkmadı.* Bununla birlikte, kadınlar çoğu ülkede oy hakkına sahip olmadığından, siyasi tercihlerinin en uygun göstergesinden yoksundular; dolayısıyla fazla spekülasyon yapmak yersiz olacaktır.

Demek ki, kadınların çoğu her tür özgürleşme hareketinin dışında kaldı. Üstelik, yaşamlarıyla, meslekleriyle ve görüşleriyle 'kadının dün-

* 1913'te örgütlü sendikacılar içinde kadınların oranı:²⁰

Ülke	%
Birleşik Krallık	10,5
Almanya	9
Belçika (1923)	8.4
İsveç	5
İsviçre	11
Finlandiya	12.3

yası'nın geleneksel kafesini yıkmaya büyük önem verdiklerini gösteren kadınlar bile, feministlerin daha ortodoks kampanyaları karşısında pek coşkuya kapılmıyorlardı. Kadın özgürleşmesinin ilk dönemlerinde son derece güzide bir grup kadın ortaya çıkmış olmasına karşın, aralarında en seçkin olanları (örneğin Rosa Luxemburg veya Beatrice Webb), yeteneklerini cinslerden birinin davasıyla sınırlamak için bir neden görmediler. Kadınların toplum tarafından (bir ölçüde de olsa) artık daha kolay kabul gördükleri doğrudur: 1891'den itibaren İngiliz referans kitabı *Günümüzün Erkekleri*, adını *Günümüzün Erkekleri ve Kadınları* olarak değiştirirken, kadın davaları veya özel olarak kadınlarla ilgili olduğu düşünülen (örneğin çocukların refahı gibi) davalar için yapılan toplumsal etkinlikler, halkta belli bir etki yaratabiliyordu. Bununla beraber, erkeklerin dünyasında ilerlemek kadınlar için hâlâ zordu; başarı, yoğun çaba ve yetenek isterken, başaranların sayısı fazla değildi.

Ezici oranda kadın, gösteri sanatları ve (orta sınıf, özellikle evli kadınlar için) yazarlık gibi, kadının geleneksel konumuna uygun görülen etkinliklerde bulundular. 1895'te kayıtlara geçirilmiş 'günümüz [İngiliz] kadınları'nın büyük bir bölümü, yazar (kırk sekiz) ve sahne sanatçısıydı (kırk iki).²¹ Fransa'da Colette (1873-1954) her iki niteliğe de sahipti. Daha 1914'ten önce bir kadın Nobel edebiyat ödülünü kazandı (İsveçli Selma Lagerlöf, 1909). Örneğin, ilk ve ortaöğretimdeki kızların sayısında büyük artışın gözlendiği eğitimde veya –hiç şüphesiz Britanya'da– yeni gazetecilikte olduğu gibi, meslekte ilerlemenin de önü açıldı. Dönemimizde solun yürüttüğü siyasetler ve toplumsal kampanyalar, bir başka vaad edici seçenek oluşturdu. 1895'de [yukarıda anılan referans kitabındaki] ünlü İngiliz kadınları arasında–üçte birle–en yüksek oranı 'Reformcular, Hayırseverler, vs.' başlığı altındaki kadınlar oluşturmaktaydı. Gerçekten de, (Rosa Luxemburg, Vera Zasuliç, Alexandra Kollontai, Anna Kuliscioff, Angelica Balabanoff, Emma Goldman gibi) çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren çarlık Rusya'sından sayısız kadının ve (Britanya'da Beatrice Webb, Hollanda'da Henrietta Roland-Holst gibi) diğer ülkelerden az sayıda kadının da gösterdiği gibi, sosyalist ve devrimci siyaset kadınlara başka bir alanda benzeri olmayan fırsatlar sunmaktaydı.

Bu açıdan, sosyalist ve devrimci siyaset, –başka bir ülkede zor olmakla birlikte– Britanya'da pek çok aristokrat feminist kadının* bağlılığını kazanmış olan, fakat bu tür olanaklar sunmayan muhafazakâr siyasetten ve

* *Feminist İngiliz Kadının Yılığ* (1905) Rehberinde, otuz düşes, markiz, vikontes ve kontes dahil, 158 ünvan sahibi kadın bulunmaktaydı. Bu rakam, İngiliz düşeslerinin dörtte birini oluşturuyordu.²²

politikacıları o dönemde temelde yine erkek olan liberal partinin siyasetinden farklılık göstermekteydi. Buna rağmen, Nobel barış ödülünün bir kadına (Bertha von Suttner, 1905) verilmesi, kadınların kamu yaşamına göreli bir kolaylıkla damgalarını basabildiklerinin simgesiydi. İş en zor olanlar, (İngiltere ve Galler'de 1881'de 20, 1901'de 212 ve 1911'de 447 doktorla) tıpta kurdukları küçük olmakla birlikte hızla genişleyen köprü başına rağmen, örgütlü mesleklerde erkeklerin kurumsal ve gayri resmi nitelikteki tahkim edilmiş direnişlerine göğüs geren kadınlardı hiç kuşkusuz. Bu, bir ölçüde, bu dönemde (1903-1911) iki Nobel bilim ödülü kazanan (Çarlık Rusyası'nın bir başka ürünü olan) Marie Sklodowska-Curie'nin olağanüstü başarısını göstermektedir. Elbette, (çok az sayıda oldukları hesaba katılırsa) bu parlak simalar son derece etkileyici olmakla birlikte, kadınların erkeklerin dünyasına katılımlarının ölçüsü değildir. Bu noktada, 1888'den sonra işçi hareketinin yeniden canlanmasında bir avuç özgürleşmiş İngiliz kadının (Annie Besant ile Eleanor Marx'ın ve yeni Bağımsız İşçi Partisi'ni kurmak için çok şey yapmış—Enid Stacy, Katherine Conway, Caroline Martyn gibi—gezgin propagandacıların) oynadığı rol akla gelebilir. Yine de, bu tür kadınların neredeyse hepsi kadın hakları savunucuları ve (özellikle Britanya'da ve ABD'dekilerin çoğu) siyasi feminist hareketin ateşli destekçileri olmalarına karşın, bu siyasi çalışmaya yalnızca marjinal bir ilgi gösterdiler.

Bu alanda yoğunlaşırlarsa, (oy hakkı gibi) talep ettikleri haklar siyasal ve yasal değişiklikler gerektirdiğinden normal olarak kendilerini siyasal ajitasyona verdiler. Muhafazakâr ve dini partilerden çok fazla şey beklemelemleri neredeyse olanaksızdı; orta sınıf feminizminin ideolojik yakınlık gösterdiği liberal ve radikal partilerle olan ilişkileriye, özellikle 1906-14 arasında Liberal hükümetlerin kadınlara oy hakkı hareketinin önünde engel teşkil ettiği Britanya'da, zaman zaman sıkıntılıydı. Kimi zaman, (Çeklerde ve Finlilerde olduğu gibi) muhalif ulusal kurtuluş hareketleriyle birleştiler. Sosyalist ve emekçi hareketlerde kadınlar, hemcinsleri üzerinde yoğunlaşmaya özendirildiler; yalnızca çalışan kadınların sömürülmesi meselesinin apaçık eyleme geçilmeyi gerektirmesinden değil, ideolojik olarak eşitlik taahhüdüne rağmen, bizzat kendi hareketlerinde kadınların hakları ve çıkarları için mücadele etmek gerektiğini fark ettikleri için de, birçok sosyalist feminist bunu yaptı. Küçük bir *avant-garde* ilerici ya da devrimci militan grubuyla kitlesel bir emek hareketi arasındaki fark, (salt ücretlilerin büyük bir bölümünün, hatta örgütlü işçi sınıfının daha da büyük bir bölümünün erkek olması yüzünden bile olsa) ikincisinin esas olarak sadece erkeklerden değil, kadınlara geleneksel biçimde davra-

nan ve (sendikacılar gibi) düşük ücretle çalışan rakiplerini saf dışı bırakmakta çıkarları olan erkeklerden oluşmasında yatıyordu. Kadınlar, ucuz emeğin en özlü şeklini oluşturmaktaydı. Bununla beraber, özellikle 1905'ten sonra işçi hareketleri içinde kadın örgütlerinin ve komitelerinin çoğalmasıyla, bu hareketler içinde bu tür konular bastırıldı ve belli ölçülerde etkisiz hale getirildi.

Feminizmin siyasi meseleleri arasında tartışmasız en önde gidene, parlamento seçimlerinde kadınlara oy kullanma hakkının verilmesiydi. ABD'nin pek çok eyaletinde ve sınırlı ölçüde yerel yönetimlerde var olmakla birlikte, 1914'ten önce bu hak, Avrasya, Finlandiya ve Norveç dışında herhangi bir yerde ulusal düzeyde kazanılmış değildi. Kadınlara oy hakkı, orta ve üst sınıf kadınlar ile sosyalist hareketin siyasi önderleri ve eylemcileri arasında oldukça büyük destek bulduğu ABD ve Britanya dışında, önemli kadın hareketlerini seferber eden ya da ulusal siyasal yaşamda önemli bir rol oynayan bir konu değildi. Ajitasyonlar, 1906-14 döneminde (kadınlara oy hakkını savunan) Toplumsal ve Siyasi Kadın Birliği'nin doğrudan eylem taktikleriyle daha çarpıcı hale geldi. Bununla birlikte, kadınlara oy hakkı savunuculuğu, –(1910'da ABD'de Mann Yasası'na yol açan) 'beyaz köle ticareti'ne karşı kampanyalar gibi– ister kendi cinslerini özellikle ilgilendiren konularla, ister barış ve alkol karşıtlığı gibi konularla ilgili olsun, başka davalarda kadınların baskı grupları olarak oluşturduğu yaygın siyasi örgütlenmeyi gözardı etmemize neden olmamalıdır. İlk alandaki çabalarında ne yazık ki başarısız oldularsa da, ikinci alanda elde edilen zaferdeki katkıları –ABD anayasasında yapılan (İçki Yasası ile ilgili) onsekizinci değişiklik– hayati önemdeydi. Bununla birlikte, ABD, Britanya, Alçak Ülkeler ve İskandinavya dışında, kadınların bağımsız siyasi faaliyetleri, (işçi hareketinin bir parçası oldukları durumlar dışında) önemsiz bir düzeyde kaldı.

IV

Ancak, feminizmin kadınlarla ilgili siyasi ve siyasi olmayan tartışmaları saran bir başka yanı daha vardı: Cinsel özgürlük. Doğum kontrolü gibi bir davanın son derece saygın biçimde desteklendiği bir toplumsal propaganda yürüten –1877'de bu nedenle çocuklarından yoksun kalan Annie Besant, daha sonra Margaret Sanger ve Marie Stopes gibi– kadınların gördüğü eziyetin tanıklık ettiği gibi, bu nazik bir konuydu. Fakat her şeyin ötesinde bu konu, herhangi bir hareketin dokusuna kolaylıkla uyacak bir şey değildi. Proust'un büyük romanında anlatılan üst sınıfın

dünyasında ya da Natalie Barney gibi bağımsız ve genellikle zengin lezbiyenlerin Paris'i'nde, ortodoks olsun heterodoks olsun, cinsel özgürlük, gerektiği yerde görüntü kurtarıldığı sürece, rahatça benimsendi. Fakat—Proust'un da tanıklık ettiği gibi—cinsel kurtuluşu, toplumsal veya kişisel mutlulukla ya da toplumsal dönüşümle birleştirmedeği gibi, (anarşizme sürüklenen çok daha düşük *bohème* sanatçılar ve yazarlar dışında) böyle bir dönüşüm ihtimali de memnurlukla karşılanmadı. Oysa, toplumsal devrimcilerin, cinsel tercih konusunda kadınları özgür bıraktıkları kesindi (Engels ve Bebel'in hayranlık duydukları Fourier'nin cinsel ütopyası bütünüyle unutulmuş değildi); ve bu tür hareketler, her hoşlandıklarıyla yatma hakkına sahip olduklarını ileri sürenler dahil, gelenek karşıtlarını, ütopyacıları, bohemleri ve her türden karşı kültür propagandası yapan kişileri kendine çekti. Edward Carpenter ve Oscar Wilde gibi eşcinseller, Havelock Ellis gibi cinsel hoşgörü savunucuları, Annie Besant ve Olive Schreiner gibi özgür kadınlar, 1880'lerin küçük İngiliz sosyalist hareketinin yürüngesinde birer ağırlık merkezi haline geldiler. Evlilik belgesi olmayan serbest birliktelikler, kabul görmekle kalmayıp ruhban karşıtlığının özellikle yoğun olduğu yerlerde neredeyse mecburiydi. Ne var ki, Lenin'in cinsel meselelerle fazla uğraşan kadın yoldaşlarla sürtüşmelerinin gösterdiği gibi, 'serbest aşk'ın ne anlama gelmesi gerektiğiyle, bunun sosyalist hareket içinde ne ölçüde merkezi bir sorun olması gerektiği konusunda görüş ayrılıkları doğdu. Heidelberg'in entelektüel ve sanatsal ortamında (hatta, sevgilileri olan Richthofen kızkardeşler ile Max Weber, D. H. Lawrence ve başkalarının sevgilileriyle eşleri arasında), Münih, Ascona, Berlin ve Prag'da kendine bir yön çizmiş olan, Freud'un ilk tilmizi, suçlu ve uyuşturucu bağımlısı Otto Grosz (1870-1920), Marx'a hemen hiç yakınlık duymayan bir Nietzscheciydi. 1914'ten önce kimi bohem anarşistler tarafından alkışlanmış—fakat başkalarınca ahlak düşmanı olarak nitelenmişti—ve kurulu düzeni yıkacak her şeyi desteklemişse de, herhangi bir siyasi çerçeveye sokulması mümkün olmayan bir seçkinciydi. Kısacası, bir program olarak cinsel kurtuluş, sunduğu çözümlerden çok daha fazla soruna yol açtı. *Avant garde bohème* dışında, programı çok az insana çekici geldi.

Ortaya çıkardığı ya da dikkatleri çektiği belli başlı sorunlardan biri, kadınlara eşit hakların, fırsatların tanındığı, kadınların eşit muamele gördüğü bir toplumda, kadının geleceğinin niteliğiyle ilgiliydi. Burada can alıcı noktayı, anne olarak kadına dayanan ailenin geleceği oluşturmaktaydı. Kadının özgürleşmesini ev işlerinin yükünden kurtulmak olarak düşünmek kolaydı: Orta ve üst sınıflar (özellikle Britanya'da), hizmet-

çiler aracılığıyla ve erkek çocuklarını erken yaşta yatılı okullara göndere rek bu yükten büyük ölçüde kurtulmuşlardı. Yeterince hizmetçinin bulunmadığı [ABD gibi] bir ülkedeysen, Amerikalı kadınlar evde emek tasarrufu sağlayacak teknolojik bir dönüşümden yanaydılar ve bunu yeni yeni elde etmeye başlamışlardı. 1912 tarihli *Ladies Home Journal*'da Christine Frederick, 'bilimsel iş idaresi'ni (bkz: s. 55-56) eve sokmuştu bile. Gaz ocakları (çok hızlı olmasa da) 1880'den itibaren, elektrikli ocaklar savaş öncesi son yıllardan itibaren daha hızlı biçimde yayılmaya başladı. 'Elektrikli süpürge' terimi 1903'te ortaya çıkarken, elektrikli ütü 1909'dan itibaren toplumun şaşkın bakışları altında piyasaya sürüldü; fakat bu gereçler, asıl zaferlerini gelecekteki savaş arası dönemde ilan edeceklerdi. Çamaşır yıkama işi –henüz ev içinde olmasa da– mekanikleşti: ABD'de çamaşır makinesinin üretim değeri 1880-1910 arasında beş katına çıktı.²³ Teknolojik ütopya coşkuyla bakan sosyalistler ve anarşistler, daha kolektif düzenlemelerden yanaydılar ve aynı zamanda da kadınların, anneliği işle ve diğer etkinliklerle birlikte götürebilmelerini sağlayacak ana okulları, kreşler ve (ilk örneği okul yemekhaneleri olan) halk yemekhaneleri üzerine yoğunlaştılar. Ne var ki bu sorunu tamamen çözmekten uzaktı.

Kadının özgürleşmesi, mevcut çekirdek ailenin yerini başka bir topluluğun alması anlamına gelmeyecek miydi? Daha önce olmadığı kadar gelişme gösteren etnografya, bunun tarihte bilinen tek aile tipi olmadığını kanıtladı –Finli antropolog Westermarck'ın *History of Human Marriage* (1891) kitabı, 1921'e geldiğinde beş baskı yapmış ve Fransızca, Almanca, İsveççe, İtalyanca, İspanyolca ve Japonca'ya çevrilmişti–; Engels de *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) adlı yapıtında gerekli devrimci sonuçları çıkardı. Ancak, ütopyik-devrimci sol, –en kalıcı ürünü, Filistin'e yerleşen Yahudilerin kurduğu *kibbutz*lar olan– yeni komünal birimler denemiş olsa da, daha az 'gelişmiş' kişileri bir yana bırakırsak, çoğu sosyalist önderin, hatta destekçilerinin ezici bir çoğunluğunun, geleceği hâlâ, dönüşüme uğramış olsa bile esas olarak çekirdek aile bağlamında tasarladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte, evliliği, ev işlerini ve anneliği, asıl işi olarak gören kadın hakkında görüşler değişmekteydi. Bernard Shaw'un, özgürleşmiş bir kadın muhabire dediği gibi, kadının özgürleşmesi, esas olarak *kendisiyle* ilgiliydi.²⁴ İlimli sosyalistlerin (örneğin Alman 'revizyonistler'in) aile ocağını savunmalarına karşın, solcu kuramcılar, kadının, dışarıda çalışmakla ya da dışa dönük ilgiler geliştirerek özgürleşeceğini düşünüyorlardı genellikle. O nedenle de kadınları bu yönde teşvik ettiler. Buna karşın, özgürleşme ile anneliği bağdaştırma sorunu, kolayca çözülecek gibi değildi.

O dönemde erkeklerin dünyasında kariyer yapmayı tercih eden özgürleşmiş orta sınıf kadınların önemli bir kısmı, belki de çoğunluğu, bu sorunu çocuk sahibi olmayarak, evlenmeyi reddederek, çoğu zaman (Britanya'da olduğu gibi) hakiki bir bekarlıkla çözdü. Bu, Anglo-Sakson kaynaklı kadınlara oy hakkı hareketinin saçaklarında var olduğu gibi, zaman zaman ardında kadının öteki cinsten üstün olduğu duygusunu gizleyen, erkek düşmanlığının bir refleksinden ibaret olmadığı gibi, demografik bir olgunun da (kadın nüfusun erkeklerden fazla olması –1911'de Britanya'da 1.3 milyon– pek çok kadının evlenmesini engelledi) basitçe bir yan ürünü değildi. Evlilik aslında, kol emeğiyle çalışmayan kadınların bile dört gözle beklediği bir kariyerdirdi (Bunu yapmaları gerekmediğinde bile düğün günü öğretmenliği veya büro işini bırakabiliyorlardı). Bu durum, bunu uygulamaya koymanın ancak olağandışı bir kaynağın ve yardımın varlığıyla mümkün olduğu bir zamanda, istenen iki işi birleştirmenin gerçekte ne kadar zor olduğunu yansıtmaktaydı. Bu kaynak ve yardım olmadığından, Amalie Ryba-Seidl (1876-1952) gibi bir işçi-feminist, Avusturya Sosyalist Partisi'nde yaşam boyu sürdürdüğü militanlığı, kocasına üç çocuk vermek için beş seneliğine terk etmek zorunda kaldı²⁵; ihmal edilmiş seçkin bir tarihçi olan Bertha Philpotts Newall (1877–1932), (bugünkü ölçütlerimize göre bağışlanmaz bir tutumla) 1925 sonlarında, Cambridge'deki Girton Koleji'ndeki hocalık görevinden, 'babasının ona ihtiyacı olduğu ve o da gitmesi gerektiğini hissettiği'²⁶ için istifa etmek zorunda kaldı. Fakat, özverinin maliyeti yüksekti ve (Rosa Luxemburg gibi) kariyeri yeğleyen kadınlar, bunun ödenmesi gerektiğini biliyorlar ve bu bedeli ödüyorlardı.²⁷

Öyleyse, 1914'ten önceki yarım yüzyılda kadınların durumu ne ölçüde dönüşüme uğramıştı? Sorun, değişimi ölçmekte değil, kentleşmiş ve endüstrileşmiş batıda çoğu kadın için nereden bakılırsa bakılsın çok önemli olan, orta sınıftan kadınların azınlıkta kalan bir grubu için de dramatik bir nitelik taşıyan değişimler hakkında nasıl yargıda bulunulacağına yatmaktadır (Fakat, bütün bu kadınların, insan soyunun yarısını meydana getiren kadınların yalnızca küçük bir yüzdesini oluşturduğu unutulmamalıdır). Her iki cins için de eşit haklar isteyen Mary Wollstonecraft'ın basit ve temel ölçütlerine göre, (erkek jinekologların, kadınların özellikle kadın hastalıklarını tedavi etmeye uygun *olmadıklarını* iddia ettikleri bir zamanda) kadınların, o güne kadar erkeklerin tekelinde bulunan uğraş alanlarına ve mesleklere girişlerinde büyük bir ilerleme yaşanmıştı ve çoğu zaman sağduyuya, hatta burjuva teamüllere karşı bu ilerlemenin şiddetle savunulması gerekmişti. 1914'e gelindiğinde, çok az kadın bu

uçurumu aşabildi, fakat artık yol ilke olarak açılmıştı. Tersine görüntülere karşın, kadınlar (oy hakkında simgesini bulan) eşit yurttaşlık hakları için verilen uzun mücadelede muazzam bir zaferin kıyısına geldiler. 1914'ten önce yaşanan onca sert mücadelelere rağmen, on yıldan az bir zaman içinde kadınlar, Avusturya, Çekoslovakya, Danimarka, Almanya, İrlanda, Hollanda, Norveç, Polonya, Rusya, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD'de yapılan ulusal seçimlerde ilk kez oy kullanabildiler.* Bu çarpıcı değişikliğin, 1914'ten önceki mücadelenin doruk noktası olduğu besbellidir. Kadının ve erkeğin medeni kanun önünde eşit haklara sahip olması meselesine gelince, bazı rezilâne eşitsizliklerin ortadan kalkmış olmasına karşın, bilanço olumlu olmaktan oldukça uzaktı. Kazançlarda eşitlik konusundaysa önemli bir ilerleme olmamıştı. Önemsiz istisnalar dışında, kadınların hâlâ, aynı iş karşılığında erkeklerden çok daha az kazanmaları ya da 'kadın işi' olarak görülen ve bu nedenle ücreti düşük olan işlerde çalışmaları bekleniyordu.

Fransız Devrimi'nin İnsan Hakları'nın Napoleon'dan yüzyıl sonra kadınları da içine alacak biçimde genişletildiği söylenebilir. Kadınlar, eşit yurttaşlık haklarına sahip olmak üzereydiler ve (ne kadar gönülsüz ve kısıtlı da olsa) meslekler, erkeklere olduğu kadar yetenekli kadınlara da açtı artık. Geriye bakıldığında, ilk İnsan Haklarının sınırlarını görmek nasıl kolaysa, bu gelişmelerin de sınırları kolayca görülebilir. Bunlar iyi gelişmeler olmakla birlikte, özellikle yoksulluk ve evlilik yüzünden bağımlı konumları devam eden büyük bir kadın çoğunluk açısından yeterli değildi.

Fakat, özgürleşme yolunda tartışmasız mesafe alan kadınlar –(büyük olasılıkla yeni ve eski küçük burjuvaziden ya da alt orta sınıftan olanlar değilse de) yerleşik orta sınıflardan ve evlilik öncesi çalışma yaşındaki genç kadınlar– için bile bu gelişme, ortaya önemli bir sorun çıkardı. Eğer özgürleşme, kadınların bunca zamandır kapalı kaldıkları aile, ev ilişkilerinin ve kişisel ilişkilerin özel ve çoğu zaman tecrit edilmiş dünyasından çıkmaları anlamına geliyorsa, kadınlıklarının, erkeklere göre düzenlenmiş bir dünyada erkekler tarafından dayatılan rollerin dışında kalan yanlarını koruyabilecekler miydi ya da nasıl koruyabileceklerdi? Başka bir deyişle, kadınlar, farklı bir cins tarafından ve ona göre tasarlanmış bir kamu alanında kadın olarak nasıl rekabet edebilirlerdi?

Kadının toplum içindeki konumunu ciddiye alan her kuşağın farklı biçimler altında karşılaştığı bu sorunun belki de kalıcı bir yanıtı yoktur.

* Gerçekte, Avrupa'da kadınlar, Fransa dahil yalnızca Latin ülkelerinde, Macaristan'da, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın daha geri kısımlarında ve İsviçre'de oy hakkından mahrumdular.

Her yanıt veya bir dizi yanıt, yalnızca kendi tarihsel konjonktürü için tatmin edici olabilir. Özgürleşme çağına balıklama dalan batılı kentli kadınların ilk kuşaklarının yanıtı neydi acaba? Siyasi açıdan etkin ya da kültürel açıdan kendini ifade edebilen ünlü öncü kolu hakkında yeterince bilgi sahibi olmakla birlikte, faal olmayan ve kendini ifade edemeyenler hakkında hemen hiç bir şey bilmiyoruz. Bütün bildiğimiz, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra batılı kadınların özgürleşmiş kesimlerini saran ve 1914'ten önce 'ilerlemiş' çevrelerde, özellikle büyük kentlerdeki bohem sanatçılar arasında görülen temaları sürdüren kadın modalarında son derece farklı iki unsurun bir araya getirildiğidir. Bir yandan, daha önceleri tek işlevleri erkekleri memnun etmek olan kadınları –fahişeleri ve benzerlerini– niteleyen kozmetik ürünler, savaş sonrasının 'caz kuşağı' tarafından alenen kullanılmaya başlandı. Bacaklardan başlayarak vücudun, ondokuzuncu yüzyılın kadının cinsel edebine ilişkin teamüllerinin erkeklerin şehvetli bakışlarından sakladığı kısımlarını şimdi onlar sergilemekteydi. Öte yandan, savaş sonrasının modaları, bir gelenek olan uzun saçları keserek ve nihayetinde kırarak, göğüslerin fiziksel açıdan mümkün olduğunca düz görünmesini sağlayarak, kadınları gözle en görülür şekilde erkeklerden ayıran ikincil cinsel özellikleri en aza indirmek için elden geleni yaptılar. Kısa etekler, bir kenara atılan korseler, yeni keşfedilen hareket rahatlığı; bütün bunlar, özgürlüğün işaretiydi ve özgür olmayı gerektirmekteydi. Eski toprak babaların, kocaların ve diğer geleneksel ataerkil otorite savunucularının, bunlara hoşgörülle bakması mümkün değildi. Peki, başka neyin göstergesiydiler? Belki, çalışan iş kadınının öncüsü Coco Chanel'in (1883-1971) bulduğu 'küçük siyah elbise'de olduğu gibi, çalışmayla zarıf bir kamusal gayri resmiyeti birleştirmesi gereken kadının ihtiyaçlarını yansıtmaktaydı. Fakat, olsa olsa spekülasyonda bulunabiliriz. Yine de, özgürleşmiş modanın, zıt ve her zaman uzlaştırılabilir olmayan yönleri işaret ettiğini yadsımak kolay değildir.

İki savaş arasında başka pekçok konuda olduğu gibi, 1918'den sonra kadının kurtuluşunu temsil eden modaların da öncüleri savaş öncesinin *avant-gardeları*ydı. Daha tam bir deyişle, bu modalar (Greenwich Village, Montmartre ve Montparnasse, Chelsea, Schwabing gibi) büyük kentlerdeki bohem mahallelerde ortaya çıktı. Çünkü, ideolojik bunalımları ve çelişkileri de dahil, burjuva toplumun fikirleri, genellikle kafa karıştırıcı ve karmaşık dışavurumlarla da olsa, niteliğini kendi sanatında buldu.